

ХОРОШЕНЮК О. В.,

кандидат наук з державного управління,
адвокат, доцент кафедри права
(Хмельницький кооперативний
торговельно-економічний інститут)

ДОЦЕНКО О. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Хмельницький кооперативний
торговельно-економічний інститут)
адвокат
(Адвокатське об'єднання
«Правовий Альянс»)

УДК 347.615

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.2.8>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті розглянуто окремі аспекти аліментних зобов'язань як основного інституту сімейного права. Надано нормативно-правову характеристику обов'язку сплати аліментів. Звертається увага на те, що обов'язок сплати аліментів закріплено як на національному, так і міжнародному рівні. Акцентується увага на еволюції національного законодавства в запропонованій проблематиці.

Виокремлено способи сплати аліментів, надано їх основну характеристику. До основних способів сплати аліментів віднесено добровільний порядок сплати аліментів шляхом укладення цивільно-правового договору, а також судовий порядок. Доводиться доцільність визначення аліментів у твердій грошовій сумі в порівнянні з встановленням розміру аліментів у відсотку до заробітку платника аліментів.

Окрему увагу приділено договору про сплату аліментів. Наведено його юридичну характеристику та істотні умови. При цьому звертається увага на те, що Сімейним кодексом України єдиною вимогою до змісту даного договору визначено те, що його умови не можуть порушувати права дитини. Проте не слід упускати і той момент, що договір про сплату аліментів на дитину належить до цивільно-правових договорів, а тому його зміст не повинен суперечити Цивільному кодексу України. Дотримання форми та істотних умов договору прямо впливає на чинність такого договору, а в майбутньому – на неможливість визнання його недійсним в судовому порядку.

Звертається увага на доцільність впровадження інституту медіації в сімейному праві загалом та під час врегулювання аліментних зобов'язань зокрема. Зауважується, що процедура медіації в українському суспільстві ще не набула широкого поширення. Проте зарубіжний досвід застосування процедури медіації саме в сімейних справах є достатньо поширеним, а подекуди обов'язковим етапом, що передує зверненню сторін до суду.

Виокремлено питання вирішення аліментних зобов'язань за участі іноземного елемента. Актуальним означене питання стало, зважаючи на кількість громадян України, які в силу певних життєвих обставин постійно або тимчасово проживають за межами України, або в ситуації, коли один з батьків дитини

є іноземцем та залишається проживати в іноземній державі, а дитина із другим з батьків повертається в Україну.

Ключові слова: *аліменти, аліментні зобов'язання, способи стягнення аліментів, договір про сплату аліментів, стягнення аліментів за кордоном, медіація у сімейному праві.*

Khorosheniuk O. V., Dotsenko O. O. Specific issues of alimony obligations

Some aspects of alimony obligations as the main institution of family law have been considered in the article. The normative-legal characteristic of the obligation to pay alimony has been given. It has been noted that the obligation to pay alimony is enshrined at both national and international levels. The evolution of national legislation in the proposed topic has been emphasised.

The methods of alimony payment have been singled out, their main characteristics have been given. The main methods of paying alimony include the voluntary procedure for paying alimony, by concluding a civil law contract, as well as the court procedure. The expediency of determining alimony in a fixed sum of money in comparison with the establishment of the amount of alimony as a percentage of the alimony payer's earnings has been proved.

Special attention has been paid to the alimony agreement. Its legal characteristics and essential conditions have been given. At the same time, attention has been drawn to the fact that the Family Code of Ukraine defines the only requirement for the content of this agreement that its conditions may not violate the rights of the child. However, we should not miss the fact that the agreement on the payment of child support refers to civil law agreements, and therefore its content should not contradict the Civil Code of Ukraine. Adherence to the form and essential terms of the contract directly affects the validity of such an agreement, and in the future the impossibility of invalidating it in court.

Attention has also been paid to the expediency of introducing the institution of mediation in family law in general, and in the settlement of alimony obligations, in particular. It has been noted that the mediation procedure in Ukrainian society has not yet become widespread. However, foreign experience in the application of the mediation procedure in family matters is quite common, and in some cases it is a mandatory step before the parties go to court.

The issue of resolving alimony obligations with the participation of a foreign element has been singled out. This issue has become actual as the number of Ukrainian citizens who, due to certain life circumstances, permanently or temporarily reside outside Ukraine, or in a situation where one of the child's parents is a foreigner and remains living in a foreign country, and the child returns with the other parent to Ukraine.

Key words: *alimony, alimony obligations, methods of alimony collection, alimony payment agreement, alimony collection abroad, mediation in family law.*

Вступ. Аліментні зобов'язання – це основний інститут сімейного права України, покликаний забезпечити основоположні права дитини. За своєю природою це багатоаспектні відносини. З одного боку, вони включають моральний аспект, оскільки питання турботи про малолітніх чи непрацездатних осіб – це основа моральних засад будь-якого суспільства, а питання гідного їх утримання – це показник його розвитку. З іншого боку, сімейне законодавство основним обов'язком батьків визначає саме обов'язок утримувати дитину до досягнення повноліття та обов'язок дітей утримувати непрацездатних батьків.

Обов'язок утримання малолітніх (неповнолітніх) дітей закріплено як на міжнародному, так і національному рівні. Зокрема, відповідно до частин 1 та 2 статті 27 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка ратифікована постановою Верховної Ради

Україні від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року, держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини [1].

Щодо національного законодавства, то такий обов'язок закріплено у статті 51 Конституції України, відповідно до якої батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків [2]. Сімейним кодексом України визначено зобов'язання батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а також способи виконання цього обов'язку, розміри аліментів, деталізується порядок виконання такого обов'язку [3].

Дослідженню цього питання приділено багато уваги такими вченими, як Т.С. Андрущенко, Н.В. Басанська, О.В. Дзера, О.С. Захарова, З.В. Ромовська, Л.В. Сапейко, Є.Д. Ханович, Н.М. Єршова, Л.В. Красицька, О.Й. Пергамент.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення сутності аліментних зобов'язань, визначення способів стягнення елементів, які будуть ефективними для обох батьків.

Результати дослідження. Попри неабиякі тривалі в часі напрацювання в означеній сфері, залишаються недослідженими ряд проблемних моментів щодо аліментних зобов'язань, а саме: зловживання своїми правами та обов'язками як з боку платника аліментів, так і з боку стягувача; втягування у спірні відносини між батьками малолітніх дітей, а відтак нехтування їхніми інтересами. Вирішенню таких проблемних питань могла б сприяти спеціалізація суддів (судів) або ж запровадження обов'язкового досудового врегулювання спору щодо сплати аліментів професійним медіатором.

Останніми роками відмічається еволюція національного законодавства у сфері аліментних зобов'язань. Захист прав дитини – це одне із основних завдань держави. Не завжди сім'ї можуть зберегти цілісність, проте діти від розлучень страждати не повинні. Законом гарантоване право дітей на розвиток та належний рівень життя, який мають забезпечити батьки.

Варто згадати ті зміни, які були внесені у сімейне законодавство, починаючи із 2017 року. Насамперед йдеться про внесення змін до статті 182 Сімейного кодексу України, яка ввела таке поняття, як «мінімальний гарантований розмір аліментів», «мінімальний рекомендований розмір аліментів». А найголовніше – усунуто таку дискримінаційну норму, за якою той з батьків, хто проживає окремо, зобов'язаний був сплачувати аліменти у розмірі, не меншому 30% прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку.

Одним із проблемних питань сьогодні є способи сплати аліментів. Чинним сімейним законодавством передбачено декілька способів сплати аліментів.

По-перше, аліменти можуть сплачуватися в добровільному порядку. Насамперед йдеться про батьків, які мають високий рівень правосвідомості, усвідомлюють свій батьківський обов'язок щодо утримання своїх неповнолітніх дітей та виконують його у добровільному порядку. Такий спосіб сплати аліментів є прийнятним за умови належної комунікації між батьками дитини. Проте існують ризики виникнення конфлікту та необхідності підтвердити документально виконане аліментне зобов'язання. Тим більше, що сімейне законодавство дозволяє суду за певних умов примусити сплатити аліментні зобов'язання за минулий час, але не більше як за десять років.

По-друге, чинне законодавство передбачає можливість батькам дитини укласти договір про сплату аліментів на дитину. Такий договір згідно з вимогами статті 189 СК України укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Єдиною вимогою до змісту цього договору, передбаченою Сімейним кодексом України, є те, що умови договору не можуть порушувати права дитини. Проте не слід упускати і той момент, що договір про сплату аліментів на дитину належить до цивільно-правових договорів, а тому його зміст не повинен суперечити Цивільному кодексу України. Дотримання форми та істотних умов договору прямо впливає на чинність такого договору, а в майбутньому – на можли-

вість визнання його недійсним в судовому порядку. Про це свідчить і судова практика. Так, Верховний суд у своїй постанові від 17.02.2020 року по справі № 591/4287/18 (№ в ЄДРСР 88168643), переглядаючи судові рішення в касаційному порядку, вказав: «установлено, що спірний договір про порядок утримання дітей містить усі істотні умови, які необхідні для укладення такого виду договору, умови на отримання коштів на утримання дітей, їх розмір, що відповідає інтересам дітей та є обов'язковим для сторін договору. Цей договір укладений у письмовій формі, нотаріально посвідчений, умови договору права дітей не порушують. Встановивши, що позивач мав можливість не укласти спірні правочини, був ознайомлений з їх змістом до підписання, уточнював умови договору <...> не доведено наявності підстав для визнання оспорюваних правочинів недійсними та такими, що були підписані під впливом психічного тиску. Посилання позивача на те, що умови договору щодо сплати аліментів є обтяжуючими не є підставою для визнання оспорюваних пунктів договору недійсними. Крім того, у разі недосягнення згоди з відповідачкою позивач не позбавлений права звернутися до суду з позовом до відповідача про зміну умов договору про утримання дітей».

Акцентуючи увагу на перевагах цього способу вирішення «аліментного питання», варто зазначити, що передусім він дозволяє уникнути тривалого і затратного у всіх аспектах судового процесу. По-друге, у разі ухилення однієї зі сторін від виконання своїх зобов'язань у другій виникає можливість отримання виконавчого напису нотаріуса з його наступним пред'явленням в Державну виконавчу службу. Що, безумовно, є оперативним, зручним і ефективним механізмом впливу на боржника.

Цілком доцільним та виправданим з погляду уникнення конфліктності у сімейних правовідносинах є врегулювання аліментних правовідносин шляхом укладення договору між батьками дитини про сплату аліментів на дитину. Проте на практиці такий вид цивільно-правового договору укладається значно рідше порівняно із кількістю судових справ щодо стягнення аліментів. Пояснення цьому є різні. По-перше, рівень правосвідомості батьків. По-друге, укладення договору між батьками, які зазвичай перебувають або у відкритому конфлікті, або взагалі не спілкуються. По-третє, це більш витратний спосіб, оскільки передбачає оплату послуг щодо підготовки змісту цього договору та сплату коштів за нотаріальне посвідчення договору. Але попри наведене, укладення договору між батьками дитини про сплату аліментів на дитину є одним із дієвих на практиці методів врегулювання правовідносин між батьками щодо утримання дітей.

Тому з метою спонукання сторін до досягнення згоди та врегулювання аліментних зобов'язань шляхом укладення договору доречно впровадити обов'язковий інститут медіації у сімейному праві, залучати до справи професійного медіатора, який допоможе сторонам врегулювати ці відносини.

Наразі процедура медіації в українському суспільстві ще не набула широкого поширення. Проте зарубіжний досвід застосування процедури медіації саме в сімейних справах є достатньо поширеним, а подекуди обов'язковим етапом, що передує зверненню сторін до суду.

Користь медіації в питаннях врегулювання аліментних зобов'язань є очевидною. Адже медіатор є нейтральним посередником між учасниками конфлікту. Він не схиляється на бік жодного з них. Його роль – допомогти конфліктуючим сторонам усвідомити дійсні причини спору, свої інтереси в ньому та виділити ті з них, які є пріоритетними; бути вислуханим та почутим, почути іншу сторону, зрозуміти іншу сторону, зрозуміти інтереси іншої сторони конфлікту; висловити пропозиції кожної сторони щодо вирішення спору, відшкодувати той з варіантів, що задовольнив би всіх учасників конфлікту. В ході медіації медіатор працює з інтересами, а не з позиціями [4].

Стягнення аліментів в судовому порядку сьогодні є найпоширенішою підставою виконання аліментних зобов'язань. Сімейний кодекс України передбачає два види судового провадження, предметом якого є стягнення аліментів на утримання дітей: наказне провадження та загальне позовне провадження.

Відносно новою для українського законодавства формою судового розгляду справи про стягнення аліментів є стягнення на підставі судового наказу. Згідно з вимогами статті 160–161 ЦПК України судовий наказ є особливою формою судового рішення. Судовий наказ може бути видано, якщо заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі: на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб [5]. Попри невеликий правозастосовчий досвід цієї норми (з 2017 року), варто зазначити, що вона є прогресивною та такою, що спрямована на захист інтересів саме малолітніх дітей. Крім того, дозволяє сторонам уникнути судового розгляду за участі сторін, максимально швидко (згідно з законодавством у п'ятиденний термін) отримати судовий наказ та пред'явити його для примусового виконання.

І традиційним способом стягнення аліментів з погляду практичного досвіду є стягнення аліментів на підставі судового рішення.

Згідно зі статтею 181 Сімейного кодексу України за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина.

Сімейним кодексом України передбачено також перелік обставин, які повинні враховуватися судом під час визначення розміру аліментів. Слід зауважити, що законодавець постійно намагається удосконалити цей перелік, максимально деталізувати його, а тому до статті 182 СК України неодноразово вносилися зміни та доповнення. На цей час під час визначення розміру аліментів суд повинен врахувати: стан здоров'я та матеріальне становище дитини, стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів; наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина; наявність на праві власності, володіння та користування у платника аліментів майна та майнових прав, у тому числі рухомого та нерухомого майна, грошових коштів, виключних прав на результати інтелектуальної діяльності, корпоративних прав; доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів; інші обставини, що мають істотне значення [4]. Як бачимо, законодавець не обмежується вичерпним переліком обставин, які враховуються судом під час визначення розміру аліментів, та вживає поняття «інші обставини, що мають істотне значення». При цьому, враховуючи принцип змагальності судового розгляду, як конкретні обставини, так і їх істотність повинна навести сторона судового процесу. Тоді як віднесення обставин до істотних – це виключне повноваження суду, який розглядає справу, та належить до оціночних понять. Доречно звернути увагу і на покладення тягаря доказування саме на стягувача аліментів у разі посилення останнього на витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів.

Таким чином, українське сімейне законодавство передбачає, що суд за заявою одержувача аліментів визначає їх розмір або в твердій грошовій сумі, або в частці заробітку (доходу). При цьому деталізує розмір такої частки залежно від кількості дітей, на яких стягуються аліменти.

Бажання одержувача аліментів отримувати виплати в твердій грошовій сумі покладено в основу визначення судом способу встановлення такої виплати: частка чи тверда грошова сума. І якщо з визначенням розміру аліментів у твердій грошовій сумі начебто все зрозуміло, оскільки державою встановлено розмір прожиткового мінімуму для відповідного віку та інші розміри гарантованих соціальних виплат, то із визначенням розміру аліментів у частці від заробітку (доходу) виникають певні проблеми.

Такі проблеми пов'язані із різним тлумаченням понять «заробіток» та «дохід». Особливо актуальним це питання є для платників аліментів, які здійснюють підприємницьку діяльність або здійснюють незалежну професійну діяльність та зареєстровані як самозайняті особи. Адже ці особи, здійснюючи підприємницьку діяльність, отримують від такої діяльності дохід. Проте цей дохід не є прибутком фізичної особи – підприємця. Навіть більше, підприємець несе певні витрати з метою здійснення своєї підприємницької діяльності, несе податкові зобов'язання.

Певним чином окреслені питання врегульовані постановою Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 року № 146, якою затверджено перелік видів доходів, які враховуються під час визначення розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб [6]. І хоча до цієї постанови вносилися неодноразово зміни та доповнення, практика її застосування вимагає оновлення цього документу, а можливо – повної зміни підходу до визначення розміру аліментів виключно в твердій грошовій сумі, залежно від стану здоров'я та інших потреб дитини.

Особливої уваги заслуговує порядок стягнення аліментів за кордоном. Актуальним означене питання стало з огляду на кількість громадян України, які через певні життєві обставини постійно або тимчасово проживають за межами України, або в ситуації, коли один з батьків дитини є іноземцем та залишається проживати в іноземній державі, а дитина із другим з батьків повертається в Україну. За таких обставин необхідно враховувати норми міжнародного права. При цьому важливим є такий практичне питання: чи взагалі існує рішення українського суду про стягнення аліментів, і проблема постає виключно у його виконанні, чи такого рішення суду немає, і питання стягнення аліментів перебуває на початковому етапі? У першому випадку питання є суто процесуальним та фактично вимагає від стягувача аліментів дотриматися процедури визнання та виконання на території іноземної держави рішення українського суду.

Щодо іншого випадку, то доречно згадати спеціальні норми міжнародного права в означеній сфері: Конвенцію про стягнення аліментів за кордоном, укладену в Нью-Йорку 1956 року [7], та Конвенцію про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, укладену 23 листопада 2007 року в м. Гаазі [8]. Метою даних документів є забезпечення ефективного міжнародного стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, зокрема, шляхом: створення всеосяжної системи співробітництва між органами Договірних держав; забезпечення доступності заяв, які подаються для винесення рішень про утримання; забезпечення визнання та виконання рішень про утримання, а також передбачення ефективних заходів для негайного виконання рішень про утримання.

Однозначно прогресивним є намагання держав-учасниць на міжнародному рівні врегулювати питання стягнення аліментів за участю іноземного елемента. Адже відсутність таких документів на міжнародному рівні унеможливує врегулювання аліментних відносин між сторонами. Проте залишається невирішеним питанням стягнення аліментів із боржника, який проживає в державі, якою не ратифіковано ці конвенції, а також ряд нерегульованих моментів щодо розміру утримання, розшуку боржника тощо. Саме в таких випадках, на нашу думку, медіація буде найбільш ефективним способом вирішення конфлікту.

Застосування медіації у справах вказаної категорії не замінює собою судове провадження, воно все одно порушується. Під час застосування медіації незалежно від рішення, яке прийняли учасники процедури (дійшли згоди між собою батьки чи ні), медіатор надає свій висновок суду (звіт медіатора), після ознайомлення з яким суддя призначає наступне судове засідання. Якщо згода між батьками була досягнута, суд постановляє ухвалу про мирову угоду, яка підлягає виконанню та є обов'язковою для двох країн.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що аліментні зобов'язання були та залишаються ключовою темою для дослідження у сімейному праві України. Попри спроби законодавця удосконалити законодавство в означеній сфері, залишаються невирішеними ряд питань щодо визначення розміру аліментів, також потребує перегляду Перелік

видів доходів, які враховуються під час визначення розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб. Вважаємо, що для найбільш ефективного врегулювання відносин між батьками щодо сплати аліментів є запровадження обов'язкової процедури медіації у сімейному праві перед зверненням сторін до суду.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021
2. Конституція України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 254к/96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Сімейний кодекс України Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III /96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Димінська А.А. Мотивація до медіації. URL: <https://kmm.km.court.gov.ua/sud>
5. Перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-93-%D0%BF#Text>.
6. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном, укладена в Нью – Йорку 1956 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425.
7. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, вчинена 23 листопада 2007 року в м. Гаага URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112.

